

LITERATUURGESCHIEDENIS: Na de Tweede Wereldoorlog

Literatuur is de spiegel van de tijd. Daarom is het interessant om eerst de tijdgeest en daarna de literatuur van deze periode na de oorlog te onderzoeken.

De tijdgeest van de periode na de oorlog is samen te vatten in een aantal punten:

- **Bittere feestvreugde.** Toen de bevrijdingsroes was geluwd, kwam de kater. Nederland kon de balans opmaken: 280.000 doden (Joden, soldaten, verzetsmensen, hongerenden en kampbewoners in het Verre Oosten); het land was straatarm en leeggeroofd (tot 1949 algemene distributie, pas in 1953 konden de laatste producten die 'op de bon' waren, vrij worden gekocht).
- **Vernieuwing blijft uit.** Vooroorlogse politieke verhoudingen worden hersteld; veel 'foute' mensen komen weer op oude posten. "Wat was de vrede mooi, toen het nog oorlog was". *De Telegraaf*, tot 1949 verboden vanwege collaboratie met de Duitsers, mocht weer verschijnen. Er komen koloniale oorlogen in Indo-China en Nederlands-Indië. Er ontstaat een grote angst voor nog gruwelijker geweld dan de atoombom reeds aanrichtte in Japan.
- **Onlustgevoelens bij jongere generatie** (kunstenaars). Er heerste walging van de schijnheilige, burgerlijke maatschappij; pessimisme, geen vooruitgangsgeloof; overboord gooien van traditionele normen; het gevoel dat het leven zinloos is.
- **Engagement.** De kunstenaar moest zich bezighouden met actuele problemen (= geëngageerd zijn). Geen schoon, geïdealiseerd beeld van de mens en de werkelijkheid, maar de harde realiteit beschrijven. Doel: wereld en mensheid veranderen. "Schop de mensen tot ze een geweten hebben" (L.P. Boon). Kunstenaars komen nu ook uit de klasse van middenstanders en arbeiders, vermijden geen enkel onderwerp (seksualiteit is niet langer een taboe) en gebruiken regelmatig grove, 'onfatsoenlijke' taal.
- **Verlies van alle zekerheden** (geloof, opvoeding); **het Existentialisme.** De mens is normloos, beginselloos en eenzaam. De enige zekerheid die overblijft is het bestaan (= existentie). In elke levenssituatie zal de mens voor eigen verantwoordelijkheid (eenzaam) moeten kiezen (existentiële eenzaamheid). De ideeën van de Franse schrijver/filosoof Jean-Paul Sartre sluiten goed aan bij de naoorlogse tijdgeest. Sartre is de filosoof van het Existentialisme. Hijzelf heeft er vaak op gewezen, dat hij niet zozeer deze na-oorlogse jeugd heeft beïnvloed, maar dat hij verwoordde wat allerlei mensen instinctief aanvoelden. Enkele ideeën uit zijn (atheïstisch) Existentialisme:

- het menselijk bestaan is zinloos
- de mens is 'gedoemd' vrij te zijn; hieruit volgt dat hij verantwoordelijk is voor al zijn daden (last)
- de mensen zijn niet in staat wezenlijk met elkaar te communiceren: "ships that pass in the night".
- God bestaat niet, en als hij bestaat, is hij een zwijgende God, die er verder niets toe doet.

Het besef van vrijheid én eenzaamheid leiden in de mens tot existentiële angst, levensangst. Het leven wordt geregeerd door wetten van de jungle; de ene mens is de principiële vijand van de andere: als je de mensen hun gang laat gaan, ontstaan alle fraaiigheden zoals vertoond in de oorlog. Maar Existentialisme is niet wezenlijk pessimistisch, al heeft het op de grote massa wel deze indruk gemaakt. Deze filosofie streeft ook naar:

- bevrijding van de angst door de werkelijkheid onder ogen te leren zien
  - bevrijding van onderdrukkende ideeën en ideeënstelsels; het middel daartoe is bewustwording van vrijheid
  - een nieuwe, zelfgekozen humaniteit = solidariteit
- **Geloof in het toeval.** De wereld en haar loop wordt bepaald door het toeval. De mens is slechts een nietige buitenstaander, die bijvoorbeeld aan de oorlogswaanzin niets kan doen. Het leven is *absurd* (zinloos, dwaas).
  - **Belangstelling voor het onderbewustzijn.** De werkelijkheid van het menselijk handelen wordt in hoge mate beïnvloed door het onderbewuste. De theorieën van Jung en Freud beginnen door te werken in de naoorlogse generatie.

In de literatuur van na de Tweede Wereldoorlog is de invloed van bovenstaande tijdgeest duidelijk zichtbaar. Hieronder volgt een aantal kenmerken van die literatuur met voorbeelden erbij.

de invloed van het existentialisme op het naoorlogs proza

(Globaal kun je vaststellen dat het Existentialisme voornamelijk de literaire kunst heeft beïnvloed en daarin dan vooral het proza. De poëzie van na de oorlog wordt in eerste instantie bepaald door het experiment: in Nederland de Vijftigers, die daarvoor teruggrepen op de ideeën van vooroorlogse experimentelen als Van Ostaijen, Van Doesburg, Marsman. De poëzie sluit daarmee meer aan op de beeldende kunst dan op het proza, hoewel er ook in het proza geëxperimenteerd wordt met vormen.)

twee vaststellingen vooraf

- de invloed gaat door tot in onze tijd. Je kunt ook stellen dat een aantal existentialistische opvattingen gemeengoed zijn geworden.
- de invloed op de Vlamingen (Boon, Claus, Walraven, Ruyslinck, Vandelloo, Raes, Michiels) is groter en duidelijker dan op de Nederlanders.

kenmerken

- De hoofdpersoon heeft contactmoeilijkheden met de wereld om hem heen: hij/zij voelt zich totaal anders dan de anderen; kan/durft niet met anderen te communiceren of wordt door de omstandigheden en/of de anderen in een geïsoleerde positie gebracht;
- de hoofdpersoon ervaart het leven als weinig zinvol
- `de hoofdpersoon doet vaak nog pogingen `om er iets van te maken', maar deze pogingen lopen op een mislukking uit;
- de hoofdpersoon en/of anderen hebben levensangst (vaak gerelateerd aan even grote angst voor de dood, zoals in `De avonden' van Reve); vaak raken ze hierdoor nog meer geïsoleerd;
- er zijn geen zekerheden meer in het leven: het leven is `tastend rondlopen in een donkere kamer';
- zekerheden die er nog schijnen te zijn worden ontmaskerd als illusies die de mens alleen maar ongelukkiger maken.

veel voorkomende symbolen

- *oorlog*: beeld van het absurde bestaan, het leven als bedreiging, de ander als vijand
- *huis, kantoor, kamer*: het opgesloten zijn, leven op een eiland, geen contact hebben met de buitenwereld
- *zwijgzaamheid, meertaligheid, handicaps*: onmogelijkheid van communicatie, blokkades tot contact, eenzaamheid van de mens
- *liefde*: het meest gebruikt als vorm van schijnzekerheid, van illusie waaraan de mens zich vastklampt, waarna het ongeluk nog groter wordt.
- *seksualiteit*: als aandrift uit de wereld van de diersoort mens wordt de seksualiteit in existentialistische boeken vaak aangegrepen als laatste strohalm, de enige mogelijkheid tot contact. Zij laat leegheid achter.

De compositievorm is heel vaak die van een **drieluik**:

- beginsituatie: negatief, met mogelijke opening naar:
- middensituatie: de hoofdpersoon probeert er wat van te maken, lichtpuntjes worden groter; zekerheden, veiligheid, liefde e.d. worden nagestreefd, maar:
- eindsituatie: zekerheden blijken illusies, veiligheid verkeert in het tegendeel, liefde blijkt niet te bestaan en in veel gevallen gaat de hoofdpersoon roemloos ten onder.

Voorbeelden van dit patroon: *Het behouden huis*, *De donkere kamer van Damokles* en *Nooit meer slapen* van Hermans; *De muur*, *De vijand* en *Het*

gevaar van Vandelloo; Wierook en tranen en De ontaarde slapers van Ruyslinck; Kort Amerikaans en Een roos van vlees van Wolkers.

Het **positieve eindpunt** van het existentialisme: de acceptatie van het naakte bestaan, komt maar in één Nederlandse roman duidelijk tot uitdrukking: in *De avonden* van Reve. In dat boek is de enige conclusie die de hoofdpersoon trekt: "Ik adem, en ik beweeg, dus ik leef. (...). Welke beproevingen ook komen, ik leef". De hoofdpersoon lijkt een catharsis te hebben doorgemaakt.

In veel existentialistische romans is de hoofdvraag waarvoor de hoofdpersoon zich gesteld ziet: "Welke houding moet worden aangenomen tegenover/ in dit leven, dat zich als zinloos en absurd voordoet?"

andere kenmerken van het naoorlogs proza

- **"Laten we eten, drinken en vrolijk zijn..."** (nihilisme, verwerpen van iedere stellige overtuiging), zoals in *Het leven is vurrukkulluk* van Remco Campert over het Amsterdamse jongerenwereldje van 1960 waarin seks, drank en feesten centraal staan.
- **De uitwerking van psychologen als Freud, Jung en Adler**, die wezen op de belangrijke rol van het onderbewuste, dat ons doen en laten mede bepaalt.
  - *stream of consciousness; monologue interieur; associatief schrijven*
In het onderbewuste (de droom) lopen heden, verleden en toekomst ongeordend dooreen. Als men die ongeordende stroom van gedachten (stream of consciousness) wil beschrijven, krijgt het boek het karakter van in zichzelf spreken (monoloog interieur) waarbij het ene woord het andere, het ene beeld het volgende oproept (associatief schrijven). Een voorbeeld van deze manier van schrijven is *Het boek alfa* van Ivo Michiels.
  - *Magisch realisme*. De werkelijkheid is ingewikkelder dan wij denken, vele geheimzinnige krachten oefenen er invloed op uit (fantasieën, archetypen, ideebeelden, enz.). Soms krijgt het verhaal een mythische onderstroom. Voorbeelden: *De komst van Joachim Stiller* en *Terugkeer naar Atlantis* van Hubert Lampo. *verlangen naar zelfkennis* De personages in vele moderne romans en verhalen zijn op zoek naar allerlei duistere, onbekende uithoeken van hun eigen persoonlijkheid, om daardoor de werkelijke motieven voor hun handelen te achterhalen. Voorbeelden: *Het wilde feest* van Adriaan van der Veen en *Een winterreis* van Willem Brakman.

- **Tallose romans en novellen die zich in de oorlog afspelen** en/of waarin de oorlog beschreven wordt, zoals de boeken van Marga Minco, Harry Mulisch, Wolkers, Hermans, L.P. Boon.
- **Opkomst van feministische schrijfsters**, zoals Andreas Burnier, Hannes Meinkema, Renate Dorrestein.
- **Humor en sarcasme** als romantische reactie op onbevredigende werkelijkheid. Simon Carmiggelt, Godfried Bomans, Heere Heeresma
- **Willekeurig begin en open einde** in romans. Vele verhalen willen de werkelijkheid getrouw weergeven. Gevolgen: willekeurig begin, d.w.z. geen uitvoerige inleiding, de lezer ploft middenin het verhaalgebeuren; open einde: de lezer blijft na afloop van het verhaal met onopgeloste problemen zitten en zal er zelf creatief mee aan het werk moeten.
- **Geëngageerde kunst** met schokkende details, ruwe taal, schuttingwoorden. Het leven moet niet geïdealiseerd worden, maar waarheidsgetrouw weergegeven, zoals in *Mijn kleine oorlog* van L.P. Boon
- **Lust om alle tradities en oude normen te brutaliseren**, zoals in 'De avonden' van Reve gebeurt (generatiekloof, weerszin van een 'lamlendige' jongere tegen een kleinburgerlijk ouderlijk milieu), maar ook later in het werk van Jan Wolkers en Maarten 't Hart, die zich afzetten tegen een bekrompen, fantasieloos, gereformeerd milieu.